

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА**Кафедра загальної, вікової та педагогічної психології**

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Проректор з науково-методичної та
навчальної роботи
О.Б. Жильцов
“ 04 ” 2017 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ**ПСИХОЛОГІЯ РОЗВИТКУ**

(шифр і назва навчальної дисципліни)

галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
(шифр і назва галузі знань)напрямок підготовки 053 «Психологія»
(шифр і назва напряму підготовки)спеціальність _____
(шифр і назва спеціальності)спеціалізація _____
(назва спеціалізації)інститут, факультет, відділення Інститут людини
(назва інституту, факультету, відділення)

2017-2018 навчальний рік

Робоча програма «Психологія розвитку» для студентів за напрямом підготовки 053 «Психологія»

Укладач: Шевцова Олена Михайлівна, доцент кафедри загальної, вікової та педагогічної психології, кандидат психологічних наук

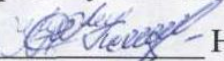
Робочу програму схвалено на засіданні кафедри загальної, вікової та педагогічної психології (протокол №1 від «28» серпня 2017 року).

Завідувач кафедри загальної,
вікової та педагогічної психології,
доктор психологічних наук, професор

 (О.П. Сергєєнкова)

Розподіл годин звірено з робочим планом. Структура типова.

Заступник директора з науково-методичної та навчальної роботи

Інституту людини Н. А. Клішевич

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Робоча навчальна програма з дисципліни «Психологія розвитку» є нормативним документом Київського університету імені Бориса Грінченка, який розроблено кафедрою загальної, вікової та педагогічної психології на основі освітньої програми підготовки бакалаврів відповідно до навчального плану для напрямку підготовки «Психологія» денної форми навчання.

Робочу навчальну програму укладено згідно з вимогами Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи (ЄКТС). Програма визначає обсяги знань, які повинен опанувати студент відповідно до вимог освітньо-професійної програми, алгоритму вивчення навчального матеріалу дисципліни «Психологія розвитку», необхідне методичне забезпечення, складові та технологію оцінювання навчальних досягнень студентів.

Дисципліна «Психологія розвитку» є однією з фундаментальних психологічних дисциплін, оскільки її зміст інваріантний до видів та предметів будь-якої професійної діяльності, є складовою частиною дисциплін психолого-педагогічного циклу нормативного блоку. Її вивчення передбачає розв'язання низки завдань докладної професійної підготовки висококваліфікованих фахівців, зокрема: опанування системою знань про закономірності психічного розвитку та становлення особистості на різних етапах її життя.

Курс «Психологія розвитку» інтегрує знання про внутрішній світ людини, закономірності психічного розвитку та функціонування в онтогенезі. У межах курсу висвітлюються основні психологічні підходи до розуміння психічного розвитку особистості в онтогенезі, узагальнюються й інтегруються знання про розвиток окремих психічних якостей і властивостей в структуру особистості, набуваються вміння й навички самопізнання, самоаналізу, саморозуміння, самоактуалізації та саморозвитку з метою ефективного їх застосування у практичній і прикладній діяльності.

Мета дисципліни – забезпечити майбутніх психологів теоретичними знаннями з основ психології розвитку, психологічних закономірностей розвитку особистості на різних етапах онтогенезу; розкрити психологічні особливості онтогенетичного становлення, розвитку та саморозвитку особистості; забезпечити на цій основі розширення соціально-психологічної й аутопсихологічної компетентностей у сфері практичної роботи з людьми різних вікових категорій.

Завдання курсу:

- ознайомлення з основними психологічними категоріями, принципами і концепціями психології розвитку;
- аналіз специфіки психічного становлення, функціонування і розвитку людини на різних етапах онтогенезу, підходів до періодизації психічного розвитку особистості;
- висвітлення можливостей застосування набутих знань у подальшій професійній діяльності;
- ознайомлення з методиками діагностики індивідуально-психологічних якостей особистості у відповідності до етапів онтогенезу;

- розкриття процедур особистісного самопізнання та саморозвитку, активізація творчого потенціалу майбутнього фахівця.

У результаті вивчення курсу студент повинен **знати**:

- теоретико-методологічні засади та принципи, завдання, проблеми та методи психології розвитку;
- категоріально-понятійний апарат психологічної науки у проблемному полі психології розвитку, її специфіку та загальні закономірності розвитку психіки людини: умови, фактори, рушійні сили;
- особливості пізнавальних процесів, емоційно-вольової, мотиваційної сфер, індивідуально-психологічних характеристик людей різного віку;
- психологічні чинники, які зумовлюють особливості перебігу психічного розвитку людини в онтогенезі.

У результаті засвоєння дисципліни студенти оволодівають **уміннями** та **навичками**:

- інтегрувати набуті знання психології розвитку з метою кращої організації діяльності і спілкування особистості в різні вікові періоди, задля створення умов, що сприяють конструктивному психічному розвитку людини;
- застосовувати набуті знання для пояснення і прогнозування індивідуальної траєкторії розвитку та поведінки особистості у відповідності до етапів онтогенезу;
- враховувати в навчально-виховному процесі сенситивні періоди розвитку людини;
- зважати на нормативні психологічні прояви кожного вікового періоду в різних напрямках (просвітницькому, діагностичному, корекційному, пропедевтичному, реабілітаційному, розвивальному тощо) власної професійної діяльності;
- аналізувати витоки психологічних проблем особистості в її онтогенезі;
- професійно-психологічної спостережливості.

У ході опанування навчальним матеріалом курсу «Психологія розвитку» студенти набувають загальних і професійних **компетентностей**:

- усвідомлення безперервності людського життя, важливості кожного вікового періоду для гармонійного розвитку людини;
- здатність до виокремлення прикладної психологічної проблеми, визначення її детермінації та шляхів розв'язання з огляду на специфіку певного вікового періоду;
- усвідомлення вразливості певних вікових категорій людей, здатність обґрунтовано відстоювати їх інтереси в процесі професійної діяльності;
- здатність до врахування вікових особливостей людей під час міжособистісного спілкування;

- здатність до аналізу своєї особистості як майбутнього професіонала та визначення шляхів її саморозвитку й вдосконалення через визнання вікових закономірностей розвитку людини;
- аутопсихологічну компетентність;
- здатність до самостійної пізнавальної діяльності, самоорганізації та саморозвитку;
- спроможність діяти з соціальною відповідальністю та громадською свідомістю;
- соціально-перцептивні компетенції;
- спрямованість на розкриття особистісного потенціалу та самореалізацію з урахуванням життєвого досвіду людини та особливостей вікових криз.

Кількість годин, відведених навчальним планом на вивчення дисципліни, становить 180 год., із них 24 год. – лекції, 36 год. – семінарські заняття, 10 год. – практичні заняття, 70 год. – самостійна робота, 10 год. – модульний контроль, 30 год. – семестровий контроль.

Вивчення навчальної дисципліни «Психологія розвитку» завершується екзаменом.

І. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітній рівень	Характеристика навчальної дисципліни
		денна форма навчання
Кількість кредитів: 6	Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» (шифр і назва)	Нормативна
Модулів – 5	Напрямок підготовки 053 «Психологія» (шифр і назва)	Рік підготовки
Загальна кількість годин – 180		1-й
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 4 самостійної роботи студента – 4	Перший (бакалаврський) рівень	Семестр
		1-й
		Лекції
		24 год.
		Практичні, семінарські
		46 год.
		Самостійна робота
		70 год.
		Вид контролю: екзамен (30 год.)

II. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

№ з/п	Назви теоретичних розділів	Кількість годин							
		Разом	Аудиторних	Лекцій	Практичних	Семінарських	Модульний контроль	Самостійна робота	Семестровий контроль
Модуль I. Психологія розвитку як наука									
1	Предмет і завдання психології розвитку. Методологічні принципи та методи психології розвитку		4	2		2		10	
2	Загальна характеристика розвитку психіки в онтогенезі. Періодизація в психології розвитку		4	2		2		10	
Разом:		30	8	4	0	4	2	20	
Модуль II. Розвиток у ранньому, дошкільному та шкільному дитинстві									
3	Постнатальний період в психології розвитку		3	1		2		4	
4	Психологія раннього дитинства		3	1	2	2		2	
5	Психологія дошкільника		3	1		2		4	
6	Психологічний розвиток дитини молодшого шкільного віку		3	1	2	2		2	
Разом:		30	16	4	4	8	2	12	
Модуль III. Розвиток у підлітковому й юнацькому періодах									
7	Психологія підлітка		10	4	2	4		4	
8	Психічний розвиток в юнацькому віці		8	2	2	4		6	
Разом:		30	18	6	4	8	2	10	
Модуль IV. Розвиток у дорослому періоді життя									
9	Дорослість як предмет психологічного дослідження		6	2		4		6	
10	Психологія ранньої, середньої та пізньої дорослості		10	4	2	4		6	
Разом:		30	16	6	2	8	2	12	
Модуль V. Розвиток у похилому періоді життя									
11	Психологічні особливості похилого віку		6	2		4		8	
12	Психологія старості		6	2		4		8	
Разом:		30	12	4	0	8	2	16	
Екзамен									30
Усього годин:		180	70	24	10	36	10	70	30

ІІІ. ПРОГРАМА

МОДУЛЬ І

ПСИХОЛОГІЯ РОЗВИТКУ ЯК НАУКА

Лекція 1.1. Предмет і завдання психології розвитку. Принципи та методи психології розвитку (2 год.)

Психологія розвитку як галузь науки, що вивчає особливості та закономірності психічного становлення і розвитку людини. Предмет і завдання психології розвитку. Проблемне поле психології розвитку. Галузі психології розвитку.

Проблема дослідження психіки людини. Принципи вивчення психіки людини. Класифікація методів дослідження психічних проявів людини. Класифікація методів психології розвитку й їх характеристика. Емпіричні методи дослідження. Переваги та недоліки емпіричних методів дослідження особистості. Проблема достовірності отриманих результатів.

Основні поняття теми: предмет психології розвитку, завдання психології розвитку, дитяча психологія, психологія молодшого школяра, психологія підлітка, психологія юності, психологія дорослої людини, геронтопсихологія, принцип детермінізму, принцип єдності свідомості і діяльності, принцип розвитку, емпіричні методи, спостереження, тест, бесіда, анкетування, експеримент, валідність, надійність, достовірність.

Семінар 1.1. Предмет і завдання психології розвитку (2 год.)

Лекція 1.2. Загальна характеристика розвитку психіки в онтогенезі. Періодизація в психології розвитку (2 год.)

Поняття розвитку: форми, властивості, критерії та закони розвитку. Специфіка та показники психічного розвитку людини. Основні закономірності психічного розвитку дитини: нерівномірність, інтеграція психіки, пластичність і можливість компенсації. Біологічні та соціальні фактори психічного розвитку. Генотип та вроджені якості організму. Дозрівання як передумова психічного розвитку. Біогенетичний та соціогенетичний підходи до розвитку психіки дитини. Активність особистості як фактор психічного розвитку. Проблема рушійних сил психічного розвитку.

Проблема вікової періодизації психічного розвитку людини. Поняття віку. Поняття про кризи та критичні періоди. Характеристика вікових періодів у працях Д.Б.Ельконіна, Е.Еріксона.

Основні поняття теми: філогенез, онтогенез, генотип, нерівномірність психічного розвитку, сенситивні періоди, внутрішні суперечності, соціальна ситуація психічного розвитку, зона найближчого розвитку.

Семінар 1.2. Фактори психічного розвитку людини (2 год.)

МОДУЛЬ II

РОЗВИТОК У РАННЬОМУ, ДОШКІЛЬНОМУ ТА ШКІЛЬНОМУ ДИТИНСТВІ

Лекція 2.1. Психологія постнатального періоду та раннього дитинства (2 год.)

Пренатальний та постнатальний періоди розвитку. Криза новонародженості. Соціальна ситуація розвитку новонародженого. Особливості психічного розвитку немовлят. Основні новоутворення та протиріччя немовлячого віку. Криза першого року життя.

Соціальна ситуація розвитку в ранньому дитинстві. Психологічне усвідомлення себе. Пізнання за допомогою дорослого світу предметів. Спілкування з ровесниками та дорослим. Розвиток предметної діяльності. Продуктивна і репродуктивна діяльність. Оволодіння мовленням як головне новоутворення раннього дитинства. Особливості розвитку психічних пізнавальних процесів у ранньому дитинстві. Формування особистості дитини раннього віку. Основні новоутворення та протиріччя у ранньому віці.

Основні поняття теми: харчове зосередження, зорові та слухові зосередження, комплекс поживавлення, маніпулювання предметами, емоційно забарвлене самовідчуття, автономне мовлення, фізична емансипація, криза трьох років, наочно-дійове мислення, мовне спілкування, самосвідомість, комплекс «Я сам».

Семінар 2.1. Особливості психічного розвитку немовляти (2 год.)

Семінар 2.2. Особливості психічного розвитку дітей раннього віку (2 год.)

Практичне заняття 2.1. Особливості новоутворень дітей раннього віку (2 год.)

Лекція 2.2. Психологія дошкільника та молодшого школяра (2 год.)

Соціальна ситуація розвитку в дошкільному віці. Сюжетно-рольова гра як провідна діяльність. Особливості спілкування дошкільника з однолітками. Розвиток особистості дитини дошкільного віку. Особливості розвитку пізнавальної, емоційної, вольової, мотиваційної сфер у дошкільному віці. Психологічні новоутворення дошкільного віку. Психологічна готовність до навчання у школі.

Зміна соціальної ситуації розвитку у молодшому шкільному віці. Учбова діяльність як провідний вид діяльності молодшого школяра. Особливості розвитку пізнавальних процесів та емоційно-вольової сфери молодшого школяра. Формування особистості дитини молодшого шкільного віку. Основні новоутворення молодшого школяра. Криза 7 років.

Основні поняття теми: рольова гра, наочно-образне мислення, готовність до навчання в школі, мотиви учіння школярів, довільність психічних процесів, внутрішній план дій, рефлексія, рівень домагань, понятійне мислення, інтеріоризація, екстеріоризація.

Семінар 2.3. Особливості психічного розвитку дошкільника (2 год.)

Практичне заняття 2.2. Психологічна готовність до школи (2 год.)

Семінар 2.4. Особливості психічного розвитку дітей молодшого шкільного віку (2 год.)

МОДУЛЬ III

РОЗВИТОК У ПІДЛІТКОВОМУ Й ЮНАЦЬКОМУ ПЕРІОДАХ

Лекції 3.1-3.2. Психологія підлітка (4 год.)

Особливості фізичного і фізіологічного розвитку підлітка. Проблема «пубертатного стрибка». Соціальна ситуація розвитку підлітка. Перехід від дитинства до дорослості. Спілкування з однолітками як провідна діяльність підліткового віку. Підліткова реакція групування. Особливості спілкування підлітків з дорослими. Зміна мотивації до навчання у підлітків. Інтимно-особистісне спілкування у підлітковому віці. Основні новоутворення підліткового віку (почуття дорослості, потреба у самоствердженні). Розвиток особистісної сфери та самосвідомості у підлітковому віці. Особливості самооцінки в підлітковому віці. Розвиток пізнавальної, мотиваційної, емоційно-вольової сфери у підлітків. Підліткова криза.

Основні поняття теми: пубертатний вік, почуття дорослості, потреба в соціальному самовизначенні, інтимно-особистісне спілкування, неформальні групи, Я-концепція, підліткова опозиція.

Семінари 3.1-3.2. Особливості психічного розвитку підлітка (4 год.)

Практичне заняття 3.1. Особистісні зміни у підлітковому віці (2 год.)

Лекція 3.3. Психічний розвиток в юнацькому віці (2 год.)

Соціальна ситуація розвитку в юнацькому віці. Соціалізація людини в юності. Новоутворення юнацького віку.

Особливості спілкування в юнацькому віці. Міжособистісні стосунки в ранній юності: дружба і кохання. Психосексуальний розвиток в юнацькому віці.

Особливості пізнавальних і емоційно-вольових процесів у юнаків. Учбово-професійна діяльність як провідний вид діяльності.

Особистісний розвиток в юнацькому віці. Усвідомленість, самостійність, незалежність як ключові особистісні якості юнаків. Соціально-

психологічна готовність юнаків до самотійного життя. Розвиток самосвідомості в юнацькому віці. Особистісна рефлексія. Професійне й особистісне самовизначення юнаків. Особливості формування мотиваційно-ціннісної сфери у юнаків. Світогляд юнаків.

Основні поняття теми: юнацтво, учбово-професійна діяльність, професійна орієнтація, особистісне самовизначення, світогляд, юнацький максималізм, статево-рольова диференціація.

Семінари 3.3-3.4. Особливості психічного розвитку юнаків (4 год.)

Практичне заняття 3.2. Особистісні зміни в юнацькому віці (2 год.)

МОДУЛЬ IV

РОЗВИТОК У ДОРОСЛОМУ ПЕРІОДІ ЖИТТЯ

Лекція 4.1. Дорослість як предмет психологічного дослідження (2 год.)

Дорослість як період розквіту людини. Психологічна та фізична зрілість дорослих. Фактори і закономірності розвитку дорослого. Проблеми періодизації психічного розвитку дорослої людини. Періоди і фази дорослості.

Загальна характеристика ціннісно-мотиваційної сфери дорослих. Потреби і мотиви як джерело активності дорослих. Спрямованість особистості в дорослому віці. Цінності та ціннісні орієнтації дорослих. Генезис самосвідомості у дорослих.

Особливості психосоціального та пізнавального розвитку дорослих. Когнітивна зрілість. Стадія досягнень (акме). Професійна й особистісна ідентичність. Кризи періоду дорослості.

Основні поняття теми: дорослість, мотивація, професійна спрямованість, гуманістична спрямованість, цінності та ціннісні орієнтації, мотивація досягнення, мета, успіх, казуальність, причинність, самоактуалізація, когнітивна зрілість, кризи.

Семінари 4.1-4.2. Закономірності розвитку у дорослому віці (4 год.)

Лекції 4.2-4.3. Психологія ранньої, середньої та пізньої дорослості (4 год.)

Специфіка розвитку людини на різних етапах дорослості. Психологія ранньої дорослості. Соціальна ситуація розвитку в період ранньої дорослості. Особливості розвитку когнітивної, емоційно-вольової, мотиваційно-ціннісної сфер і самосвідомості у період ранньої дорослості. Криза тридцяти років, психологічні особливості перебігу та запобігання.

Психологія середньої дорослості. Соціальна ситуація розвитку в період середньої дорослості. Особливості розвитку когнітивної, емоційно-вольової, мотиваційно-ціннісної сфер і самосвідомості у період середньої дорослості.

Розвиток особистості людини на етапі середньої дорослості. Криза середини життя.

Психологія пізньої дорослості. Соціальна ситуація розвитку в період пізньої дорослості. Особливості розвитку когнітивної, емоційно-вольової, мотиваційно-ціннісної сфер і самосвідомості у період пізньої дорослості. Ідентифікація, рефлексія, емпатія, децентрація. Криза інтеграції.

Новоутворення періоду дорослості.

Основні поняття теми: свідома діяльність, індивідуальний досвід, професійна діяльність, цілеспрямована діяльність, криза середини життя, ідентифікація, самооцінка, рівень домагань, самоактуалізація, саморегуляція, Я-концепція, продуктивність, особистісне зростання, мудрість, зрілість, рольовий конфлікт.

Семінари 4.3-4.4. Специфіка розвитку людини на різних етапах дорослості (4 год.)

Практичне заняття 4.1. Особистісні зміни у дорослих (2 год.)

МОДУЛЬ V

РОЗВИТОК У ПОХИЛОМУ ПЕРІОДІ ЖИТТЯ

Лекція 5.1. Психологічні особливості похилого віку (2 год.)

Соціальна ситуація розвитку людини похилого віку. Поняття соціальної ізоляції. Повнота життя. Зміни життєвих орієнтирів у похилому віці. Адаптація до вікових змін. Проблеми соціальної та психологічної геронтології.

Особливості перебігу психофізіологічних функцій і станів людини похилого віку. Прикмети когнітивної сфери людей похилого віку. Особливості афективної сфери людей похилого віку. Специфічні зміни ціннісної та мотиваційної сфер у людей похилого віку.

Основні поняття теми: геронтологія, гіподинамія, соціальна ізоляція, спосіб життя, почуття розпачу, почуття задоволеності життям.

Семінари 5.1-5.2. Динаміка розвитку у людей похилого віку (4 год.)

Лекція 5.2. Психологія старості (2 год.)

Фізіологічні обмеження і особливості поведінки людей у старості. Характеристика змін у пізнавальній сфері старих людей. Соціальні та психологічні чинники інтелектуальної активності людини у старості. Творча діяльність як чинник, що протистоїть інволюції літньої людини.

Специфічні зміни в емоційній сфері людини в старості. Очікування людини похилого віку. Реалізація мудрості як сенс життя у старості. Особистість і здоров'я старих людей.

Психічне старіння і типи старості. Вмирання і смерть: етапи, переживання, ставлення. Етичні проблеми вмирання і смерті. Психологічна та

соціальна допомога як оптимальні умови для вмираючої людини.

Піклування про літніх людей.

Основні поняття теми: мудрість, сенс життя, динаміка старіння, життєвий цикл.

Семінари 5.3-5.4. Психологічні особливості розвитку у людей в період старості (4 год.)

IV. Навчально-методична карта дисципліни «Психологія розвитку» для напряму підготовки «Психологія»

Разом: 180 год.: лекції – 24 год., семінарські заняття – 36 год., практичні заняття – 10 год., самостійна робота – 70 год., модульний контроль – 10 год., семестровий контроль – 30 год.

	Модуль I	Модуль II	Модуль III	Модуль IV	Модуль V
Назва модуля	Психологія розвитку як наука	Розвиток у ранньому, дошкільному та шкільному дитинстві	Розвиток у підлітковому й юнацькому періодах	Розвиток у дорослому періоді життя	Розвиток у похилому періоді життя
Кількість балів за модуль	54 балів	98 балів	99 балів	88 балів	76 балів
Теми лекцій	1.1.Предмет і завдання психології розвитку. Принципи та методи психології розвитку. 1.2. Загальна характеристика розвитку психіки в онтогенезі.	2.1. Психологія постнатального періоду та раннього дитинства. 2.2. Психологія дошкільника та молодшого школяра.	3.1-3.2. Психологія підлітка. 3.3. Психічний розвиток в юнацькому віці.	4.1. Дорослість як предмет психологічного дослідження. 4.2-4.3. Психологія ранньої, середньої та пізньої дорослості.	5.1. Психологічні особливості похилого віку. 5.2. Психологія старості.
	2 б.	2 б.	3 б.	3 б.	2 б.
Теми семінарських і практичних занять	1.1.Предмет і завдання психології розвитку. 1.2. Фактори психічного розвитку людини.	2.1. Особливості психічного розвитку немовляти. 2.2. Особливості психічного розвитку дітей раннього віку. ПР 2.1. Особливості новоутворень дітей раннього віку 2.3. Особливості психічного розвитку дошкільника. ПР 2.2. Психологічна готовність до школи. 2.4. Особливості психічного розвитку дітей молодшого шкільного віку.	3.1-3.2. Особливості психічного розвитку підлітка. ПР 3.1. Особистісні зміни у підлітковому віці. 3.3-3.4. Особливості психічного розвитку юнаків. ПР 3.2. Особистісні зміни в юнацькому віці.	4.1-4.2. Закономірності розвитку в дорослому віці. 4.3-4.4. Специфіка розвитку людини на різних етапах дорослості. ПР 4.1. Особистісні зміни у дорослих.	5.1-5.2. Динаміка розвитку у людей похилого віку. 5.3-5.4. Психологічні особливості розвитку у людей в період старості.
	22 б.	66 б.	66 б.	55 б.	44 б.
Самостійна робота	Ведення термінологічного словника (5 балів)	Ведення термінологічного словника (5 балів)	Ведення термінологічного словника (5 балів)	Ведення термінологічного словника (5 балів)	Ведення термінологічного словника (5 балів)
Види поточного контролю	Модульна контрольна робота 1 (25 балів)	Модульна контрольна робота 2 (25 балів)	Модульна контрольна робота 3 (25 балів)	Модульна контрольна робота 4 (25 балів)	Модульна контрольна робота 5 (25 балів)
Загальна кількість балів	415 балів (коефіцієнт для переведення у 60-бальну шкалу 6,92)				
Підсумковий контроль	Екзамен (40 балів)				

V. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ І ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Модуль I

ПСИХОЛОГІЯ РОЗВИТКУ ЯК НАУКА

Семінар 1.1. Предмет і завдання психології розвитку

1. Предмет психології розвитку.
2. Завдання психології розвитку.
3. Галузі психології розвитку.
4. Методи дослідження в психології розвитку, їх класифікація та характеристики.
5. Категоріальний апарат психології розвитку.

Семінар 1.2. Фактори психічного розвитку людини

1. Процес розвитку в психологічній науці.
2. Спадковість і вродженість як фактори психічного розвитку в онтогенезі.
3. Соціальні фактори психічного розвитку людини в онтогенезі.
4. Активність як фактор розвитку людини в онтогенезі.
5. Співвідношення факторів та умов психічного розвитку людини.
6. Проблеми детермінації психічного розвитку.

Рекомендована література: основна [1-6]; додаткова література в загальному списку п. XII.

Модуль II

РОЗВИТОК У РАНЬОМУ, ДОШКІЛЬНОМУ ТА ШКІЛЬНОМУ ДИТИНСТВІ

Семінар 2.1. Особливості психічного розвитку немовляти

1. Розвиток психіки новонародженого.
2. Криза новонародженості.
3. Соціальні чинники психічного розвитку немовляти.
4. Сенсорно-моторний розвиток немовляти.
5. Розвиток мовлення дитини першого року життя.
6. Криза першого року життя.

Семінар 2.2. Особливості психічного розвитку дітей раннього віку

1. Динаміка провідної діяльності дітей раннього віку.
2. Специфіка розвитку когнітивної сфери дитини раннього віку.
3. Особливості спілкування дітей раннього віку.
4. Особливості особистісного розвитку в ранньому дитинстві.
5. Криза трьох років.

Практичне заняття 2.1. Особливості новоутворень дітей раннього віку

1. Основні новоутворення в ранньому дитинстві.
2. Раннє дитинство – сенситивний період для розвитку мовлення людини.
3. Комплекс «Я сам».
4. Аналіз практичних ситуацій.

Семінар 2.3. Особливості психічного розвитку дошкільника

1. Динаміка провідної діяльності у дошкільному дитинстві.
2. Особливості розвитку когнітивної сфери дошкільника.
3. Особливості особистісного розвитку в дошкільному дитинстві.
4. Новоутворення в період дошкільного дитинства.

Практичне заняття 2.2. Психологічна готовність до школи

1. Структура психологічної готовності до навчання у школі.
2. Діагностика мотиваційної складової психологічної готовності до навчання у школі.
3. Діагностика когнітивної складової психологічної готовності до навчання у школі.
4. Діагностика соціальної складової психологічної готовності до навчання у школі.
5. Діагностика особистісної складової психологічної готовності до навчання у школі.
6. Аналіз практичних ситуацій.

Семінар 2.4. Особливості психічного розвитку дітей молодшого шкільного віку

1. Соціальна ситуація розвитку дітей молодшого шкільного віку.
2. Динаміка провідної діяльності молодших школярів.
3. Особливості психологічної адаптації дітей до умов шкільного життя.
4. Специфіка розвитку когнітивної сфери молодших школярів.
5. Специфіка розвитку емоційно-вольової сфери молодших школярів.
6. Особливості розвитку мотиваційної сфери молодших школярів.
7. Особливості розвитку особистісної сфери та самосвідомості молодших школярів. Криза семи років.

Рекомендована література: основна [1-6]; додаткова література в загальному списку п. XII.

Модуль III

РОЗВИТОК У ПІДЛІТКОВОМУ Й ЮНАЦЬКОМУ ПЕРІОДАХ

Семінари 3.1-3.2. Особливості психічного розвитку підлітка

1. Фізіологічна перебудова організму підлітка, її вплив на психологічні прояви.
2. Динаміка й особливості провідної діяльності підлітків.
3. Проблема підліткового кризису.
4. Завдання розвитку у молодшому підлітковому віці.
5. Завдання розвитку у середньому підлітковому віці.
6. Завдання розвитку старших підлітків.

Практичне заняття 3.1. Особистісні зміни у підлітковому віці

1. Розвиток і закріплення почуття дорослості у підлітків.
2. Формування у підлітків інтересу до себе. Розвиток самооцінки, Я-концепції.
3. Особистісний зміст навчання підлітків. Розвиток інтересів.
4. Проблема «груп ризику» серед підлітків.
5. Аналіз практичних ситуацій.

Семінари 3.3-3.4. Особливості психічного розвитку юнаків

1. Загальна характеристика юнацького періоду в онтогенезі.
2. Пізнавальна сфера і розумовий розвиток в юнацькому віці.
3. Особливості спілкування, дружби та кохання в юнацькому віці.
4. Формування світогляду, ціннісної сфери в юнацькому віці.
5. Часова перспектива майбутнього та професійне самовизначення юнаків.
6. Характеристики юнаків груп ризику.

Практичне заняття 3.2. Особистісні зміни в юнацькому віці

1. Проблеми особистісного розвитку на різних етапах юнацького віку.
2. Умови та чинники набуття юнаками почуття особистісної цілісності.
3. Особливості психосексуальної ідентичності в юнацькому віці.
4. Аналіз практичних ситуацій.

Рекомендована література: основна [1-6]; додаткова література в загальному списку п. XII.

Модуль IV

РОЗВИТОК У ДОРОСЛОМУ ПЕРІОДІ ЖИТТЯ

Семінари 4.1-4.2. Закономірності розвитку у дорослому віці

1. Загальна характеристика дорослості й її етапів.
2. Завдання розвитку у дорослому віці.
3. Особливості провідної діяльності дорослих.
4. Когнітивний розвиток в період дорослості.
5. Розвиток емоційно-вольової сфери дорослих.
6. Специфіка розвитку ціннісно-мотиваційної сфери дорослих і їх

самосвідомості.

Семінари 4.3-4.4. Специфіка розвитку людини на різних етапах дорослості

1. Особливості психологічного розвитку людини на етапі ранньої дорослості.
2. Основні новоутворення етапу середньої дорослості.
3. Завдання розвитку та гендерні відмінності на етапі пізньої дорослості.
4. Особливості професіогенезу в період дорослості.
5. Характеристики кризових явищ в період дорослості.

Практичне заняття 4.1. Особистісні зміни у дорослих

1. Зміни внутрішніх вимірів особистості у дорослому віці.
2. Умови та чинники набуття особистісної зрілості.
3. Самоактуалізація дорослих.
4. Аналіз практичних ситуацій.

Рекомендована література: основна [1-6]; додаткова література в загальному списку п. XII.

Модуль V

РОЗВИТОК У ПОХИЛОМУ ПЕРІОДІ ЖИТТЯ

Семінари 5.1-5.2. Динаміка розвитку у людей похилого віку

1. Соціальна ситуація розвитку людей похилого віку. Криза виходу на пенсію.
2. Завдання розвитку у людей похилого віку.
3. Особливості етапів похилого періоду життя.
4. Особливості розвитку пізнавальної сфери людей молодого і середнього похилого віку.
5. Розвиток емоційно-вольової сфери людей похилого віку.
6. Специфіка розвитку ціннісно-мотиваційної сфери похилих людей і їх самосвідомості.

Семінари 5.3-5.4. Психологічні особливості розвитку у людей в період старості

1. Фізичні та психофізіологічні аспекти старіння.
2. Когнітивні зміни у людей старшого похилого віку.
3. Мудрість як соціально-психологічний феномен.
4. Особливості особистісного розвитку в період старості.
5. Характеристики соціокультурного розвитку людей старшого похилого віку.
6. Психологія вмирання та смерті як кінцевих стадій розвитку людини.

Рекомендована література: основна [1-6]; додаткова література в загальному списку п. XII.

VI. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Провідними завданням для самостійної роботи студентів з курсу є:

- теоретичне опрацювання отриманої інформації з певної теми;
- прикладне застосування отриманих знань у підготовці до семінарських і практичних занять;
- постійне ведення термінологічного словника (кожний понятійно опрацьований модуль – 5 балів).

Таблиця 1

КАРТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТА

Змістовий модуль та теми курсу	Академічний контроль	Бали	Термін виконання
Модуль I.			
Психологія розвитку як наука			
Тема 1. Предмет і завдання психології розвитку. Принципи та методи психології розвитку. (10 год.)	Семінар, модульний контроль, екзамен	2	До семінару 1.1.
Тема 2. Загальна характеристика розвитку психіки в онтогенезі. (10 год.)	Семінар, модульний контроль, екзамен	3	До семінару 1.2.
20 год.		5	
Модуль II.			
Розвиток у ранньому, дошкільному та шкільному дитинстві			
Тема 3. Психологія постнатального періоду (4 год.)	Семінар, модульний контроль, екзамен	2	До семінару 2.1
Тема 4. Психологія раннього дитинства (2 год.)	Семінар, практичне заняття, модульний контроль, екзамен	1	До семінару 2.2, практичного 2.1
Тема 5. Психологія дошкільника (4 год.)	Семінар, практичне заняття, модульний контроль, екзамен	1	До семінару 2.3, практичного 2.2
Тема 6. Психологія молодшого школяра (2 год.)	Семінар, модульний контроль, екзамен	1	До семінару 2.4
12 год.		5	
Модуль III.			
Розвиток у підлітковому й юнацькому періодах			
Тема 7. Психологія підлітка (4 год.)	Семінари, практичне заняття, модульний контроль, екзамен	2	До семінарів 3.1-3.2, практичного 3.1
Тема 8. Психічний розвиток в юнацькому віці (6 год.)	Семінари, практичне заняття, модульний контроль, екзамен	3	До семінарів 3.3-3.4, практичного 3.2
10 год.		5	

Модуль IV. Розвиток у дорослому періоді життя			
Тема 9. Дорослість як предмет психологічного дослідження (6 год.)	Семінари, модульний контроль, екзамен	2	До семінарів 4.1-4.2.
Тема 10. Психологія ранньої, середньої та пізньої дорослості (6 год.)	Семінари, практичне заняття, модульний контроль, екзамен	3	До семінарів 4.3-4.4, практичного 4.1
12 год.		5	
Модуль V. Розвиток у похилому періоді життя			
Тема 11. Психологічні особливості похилого віку (8 год.)	Семінари, модульний контроль, екзамен	2	До семінарів 5.1-5.2.
Тема 12. Психологія старості (8 год.)	Семінари, модульний контроль, екзамен	3	До семінарів 5.3-5.4.
16 год.		5	
<i>Разом: 70 год.</i>	<i>Разом: 25 балів</i>		

VII. СИСТЕМА ПОТОЧНОГО І ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

Навчальні досягнення студентів із дисципліни «Психологія розвитку» оцінюються за системою, в основу якої покладено принцип поопераційної звітності, обов'язковості модульного контролю, накопичувальної системи оцінювання рівня знань, умінь та навичок; розширення кількості підсумкових балів до 100.

Контроль успішності студентів з урахуванням поточного і підсумкового оцінювання здійснюється відповідно до навчального плану. Систему рейтингових балів для різних видів контролю та порядок їх переведення в європейську (ECTS) шкалу подано у табл.

Розрахунок рейтингових балів за видами поточного (модульного) контролю:

№ п/п	Вид діяльності	Кількість рейтингових балів
1.	Відвідування лекцій	12
2.	Відвідування семінарських і практичних занять	23
3.	Відповіді на семінарських і практичних заняттях	230
4.	Модульні контрольні роботи	125
5.	Самостійна робота	25
	Загальна кількість балів	415
	Коефіцієнт для переведення у 60-бальну шкалу	$415:60=6,92$
6.	Екзамен	40
	Підсумковий рейтинговий бал	100

У процесі оцінювання навчальних досягнень студентів застосовуються такі методи:

➤ **Методи усного контролю:** індивідуальне опитування, фронтальне опитування, співбесіда.

➤ **Методи письмового контролю:** модульне письмове тестування, звіт, реферат, есе.

➤ **Методи самоконтролю:** уміння самостійно оцінювати свої знання, самоаналіз.

Порядок переведення рейтингових показників успішності в оцінки за стобальною шкалою

Рейтингова оцінка	Оцінка за стобальною шкалою	Значення оцінки
A	90-100 балів	Відмінно – відмінний рівень знань (умінь) в межах обов'язкового матеріалу з незначними недоліками
B	82-89 балів	Дуже добре – достатньо високий рівень знань (умінь) в межах обов'язкового матеріалу без суттєвих (грубих) помилок
C	75-81 балів	Добре – в цілому добрий рівень знань (умінь) з незначною кількістю помилок
D	69-74 балів	Задовільно – посередній рівень знань (умінь) із значною кількістю недоліків, достатній для подальшого навчання або професійної діяльності
E	60-68 балів	Достатньо – мінімально можливий допустимий рівень знань (умінь)
FX	35-59 балів	Незадовільно з можливістю повторного складання – незадовільний рівень знань, з можливістю повторного перескладання за умови належного самостійного доопрацювання
F	1-34 балів	Незадовільно з обов'язковим повторним вивченням курсу – досить низький рівень знань, що вимагає повторного вивчення дисципліни

Кожний модуль включає бали за поточну роботу студента на семінарських заняттях, виконання самостійної роботи, модульні контрольні роботи.

Виконання модульних контрольних робіт здійснюється з використанням роздрукованих завдань.

Реферативні дослідження й есе, які виконує студент за визначеною тематикою, обговорюються та захищаються на семінарських заняттях. Модульний контроль знань студентів здійснюється після завершення вивчення навчального матеріалу модуля.

Кількість балів за роботу з теоретичним матеріалом, на семінарських заняттях, під час виконання самостійної роботи залежить від дотримання таких вимог:

- ✓ своєчасність виконання навчальних завдань;
- ✓ повний обсяг їх виконання;
- ✓ якість виконання навчальних завдань;
- ✓ самостійність виконання;
- ✓ творчий підхід у виконанні завдань;
- ✓ ініціативність у навчальній діяльності.

VIII. МЕТОДИ НАВЧАННЯ

I. Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності:

1. За джерелом інформації:

- *Словесні:* лекція (традиційна, проблемна), семінари, пояснення, розповідь, бесіда.
- *Наочні:* ілюстрація, демонстрація.

2. За логікою передачі і сприймання навчальної інформації: індуктивні, дедуктивні, аналітичні, синтетичні.

3. За ступенем самостійності мислення: репродуктивні, пошукові, дослідницькі.

4. За ступенем керування навчальною діяльністю: під керівництвом викладача; самостійна робота студентів: з книгою; виконання індивідуальних навчальних проектів.

II. Методи стимулювання інтересу до навчання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності:

- 1. Методи стимулювання інтересу до навчання:** навчальні дискусії; створення ситуації пізнавальної новизни; створення ситуацій зацікавленості (метод цікавих аналогій тощо).

Матеріал курсу викладається студенту на лекційних заняттях. Готуючись до семінарських занять по додатковій літературі студент розширює своє бачення проблем, що досліджуються.

Готуючи відповіді на питання самостійної роботи студент уточнює своє розуміння матеріалу. Виконання самостійної роботи здійснюється в робочих зошитах у довільній формі.

На індивідуальних консультаціях студент має можливість щодо покращення своєї оцінки отриманої на семінарі (чи не отриманої в силу різних причин) в результаті співбесіди з викладачем. У випадку недостатнього розуміння тих питань, що вивчаються, студент має змогу звернутися до викладача за роз'ясненнями.

2. Методи оцінювання:

Оцінюванню підлягає робота студента на семінарських і практичних заняттях (підготовка, відповідь, активність у доповненнях, опануванні чи обговоренні – дискусії), підготовка відповідей на завдання самостійної роботи, та загальна активність пізнавального плану.

Оцінюється як володіння матеріалом, так і мисленнєва активність студента, що виявляється в чітких формулюваннях думок і в постановці проблемних питань.

Особливою формою оцінювання і контролю є модульна контрольна робота.

IX. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КУРСУ

- ✓ опорні конспекти лекцій;
- ✓ навчальні посібники;
- ✓ робоча навчальна програма;
- ✓ засоби підсумкового контролю;
- ✓ завдання для поточного контролю знань.

X. ОРІЄНТОВНІ ПИТАННЯ ДО СЕМЕСТРОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Предмет і завдання психології розвитку.
2. Актуальні проблеми психології розвитку.
3. Методи психології розвитку.
4. Загальна характеристика онтогенезу людської психіки.
5. Основні умови психічного розвитку людини.
6. Рушійні сили розвитку психіки.
7. Проблема вікової періодизації в психології розвитку.
8. Епігенетична теорія розвитку людини Е. Еріксона.
9. Вітчизняні періодизації психічного розвитку.
10. Поняття соціальної ситуації розвитку.
11. Поняття кризи, вікових новоутворень, провідної діяльності людини.
12. Сучасна періодизація розвитку людини.
13. Психологічні особливості новонародженого. Комплекс пожвавлення та його психологічна сутність.
14. Взаємозв'язок фізичного та психічного розвитку немовляти.
15. Соціальна ситуація розвитку та провідна діяльність немовляти. Криза першого року життя.

16. Основні етапи сенсомоторного, мовного, психосоціального розвитку дитини раннього віку.

17. Соціальна ситуація розвитку та провідна діяльність дитини раннього віку.

18. Формування особистості дитини раннього віку. Криза 3-х років.

19. Соціальна ситуація розвитку та провідна діяльність дошкільника.

20. Формування особистості дитини дошкільного віку.

21. Особливості спілкування з дорослими й однолітками у дітей дошкільного віку.

22. Комплексна діагностика психологічної готовності дитини до школи.

23. Психологічна характеристика адаптації дитини до навчання у школі.

24. Учбова діяльність молодших школярів та розвиток інших видів діяльності.

25. Особливості спілкування молодших школярів.

26. Розвиток пізнавальних процесів у молодших школярів.

27. Емоційно-вольове життя молодших школярів.

28. Розвиток особистості у молодшому шкільному віці.

29. Соціальна ситуація розвитку молодшого школяра.

30. Розвиток пізнавальної сфери молодшого школяра.

31. Місце підліткового періоду в загальному процесі індивідуального розвитку.

32. Спілкування як провідний вид діяльності підлітка.

33. Психологічні особливості розвитку особистості у підлітковому віці.

34. Особливості розвитку когнітивної сфери підлітків.

35. Психологічні новоутворення підліткового віку. Криза підліткового віку.

36. Професійне самовизначення в юнацькому віці.

37. Загальна характеристика юності.

38. Пізнавальні процеси і розумовий розвиток юнаків.

39. Особливості особистісного розвитку в юнацькому віці.

40. Спілкування, дружба та кохання в юнацькому віці.

41. Соціальна ситуація розвитку та провідна діяльність юнацтва.

42. Основні психічні новоутворення юнацького віку.

43. Проблема періодизації психічного розвитку дорослої людини.

44. Дорослість як предмет психологічного дослідження.

45. Характеристика ранньої дорослості.

46. Розгортання професійного циклу у дорослих.

47. Встановлення близьких взаємин в ранньому дорослому віці.

48. Особливості розвитку когнітивної сфери в період ранньої дорослості.

49. Розвиток психічних процесів на етапі середньої дорослості.

50. Соціальні умови розвитку в період середньої дорослості.

51. Криза середини життя, її детермінація та перебіг.

52. Особливості психосоціального розвитку дорослої людини.

53. Розвиток когнітивної сфери людини в період дорослості.

54. Старіння і його вплив на психіку людей похилого віку.

55. Функціонування особистості людини пізнього дорослого віку.
56. Старість як етап онтогенезу. Типи пристосування до старості.
57. «Пенсійна криза»: зміст та психологічні умови її подолання.
58. Соціальна ситуація розвитку людей раннього похилого віку.
59. Соціальна ситуація розвитку людей пізнього похилого віку.
60. Мудрість як соціально-психологічний феномен.

XI. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Савчин М.В. Вікова психологія : навч. посіб. / М.В. Савчин, Л.П. Василенко Л.П. – К. : Академвидав, 2005. – 360 с.
2. Сергєєнкова О.П. Вікова психологія : навч. посіб. / О.П. Сергєєнкова, О.А. Столярчук, О.П. Коханова, О.В. Пасєка. – К. : Центр навчальної літератури, 2012. – 346 с.
3. Кутішенко В.П. Психологія розвитку та вікова психологія : Практикум : навч. посіб. / В.П. Кутішенко, С.О. Ставицька. – К. : Каравела, 2009. – 338 с.
4. Вікова та педагогічна психологія / за ред. О.В. Скрипченка. – К. : Просвіта, 2001. – 416 с.
5. Павелків Р.В. Вікова психологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Р.В. Павелків. – К. : Конкор, 2011. – 468 с.
6. Вікова психологія. Практикум : навч.-метод. посіб. / за наук. ред. О.П. Щотки. – Ніжин : НДПУ імені Миколи Гоголя, 2008. – 308 с.

Додаткова:

1. Бех І. Д. Виховання особистості : підруч. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 380 с.
2. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітка : монографія / І.С.Булах. – К. : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2003. – 340 с.
3. Гуменюк О. Є. Психологія Я-концепції : навч. посіб. / О. Є. Гуменюк. – Тернопіль : Економічна думка, 2004. – 310 с.
4. Заброцький М. М. Основи вікової психології : навч. посіб. / М.М. Заброцький. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2001. – 112 с.
5. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій) : навч. посіб. / В.П. Кутішенко.– К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 128 с.
6. Моргун В. Ф. Концепція багатовимірного розвитку особистості та її застосування / В. Ф. Моргун // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – № 2. – С. 27-40.
7. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. – К. : Вища шк., 1982. – 216 с.
8. Психологія особистості : словник-довідник / за ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. – К. : Рута, 2001. – 320 с.
9. Татенко В. О. Психологія в суб'єктному вимірі / В. О. Татенко. – К. : Вид. центр «Просвіта», 1996. – 404 с.
10. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами

буденності / Т. М. Титаренко. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.

11. Шевцова О. М. Особливості валеонастанов як детермінант психологічного здоров'я особистості у дорослому віці / О. М. Шевцова // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка : зб. наук. праць / Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка ; редкол. : Л.Ф.Бурлачук [та ін.] / гол. ред. М. О. Носко. – Серія «Психологічні науки» – Вип. 103. – Т. 2. – Чернігів : ЧНПУ, 2012. – С. 178-181.

12. Шевцова О.М. Практикум з психології : навч.-метод. комплекс / О.М.Шевцова ; АПН України, Ун-т менедж. освіти. – К., 2009. – 28 с.

13. Шевцова О. М. Психологічний супровід професійно-особистісного розвитку вчителя в умовах інноваційної діяльності : наук.-метод. посіб. / О. М. Шевцова. – К. : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2015. – 128 с.

14. Шевцова О. М. Психологічна характеристика рівнів розвитку професійної Я-концепції фахівця / О. М. Шевцова // Матеріали Міжнародного науково-практичного конгресу педагогів та психологів «Be smart!», 17-18 лютого 2015, м. Женева (Швейцарія) – Т. 2. – С. 197-202.

15. Щотка О.П. Психологія дорослої людини : психол. практикум / О.П. Щотка. – Ніжин : НДПУ імені Миколи Гоголя, 2004. – 114 с.

16. Щотка О.П. Психологія підлітка : навч.-метод. посіб. / О.П. Щотка. – Ніжин : НДПУ імені Миколи Гоголя, 2004. – 248 с.